Пчеліна Оксана Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, https://orcid.org/0000-0003-0224-1767,

Тимчук Яна Ігорівна, курсант, Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна, https://orcid.org/0009-0000-3939-4156

Pchelina Oksana Vasylivna, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure and Organization of Pre-Trial Investigation, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, https://orcid.org/0000-0003-0224-1767,

Tymchuk Yana Ihorivna, Cadet, Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine, https://orcid.org/0009-0005-3815-9599

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ НОВЕЛИ

CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW: CURRENT REALITIES AND PROCEDURAL INNOVATIONS

Анотація

У статті досліджено вплив воєнного стану на здійснення кримінального провадження в Україні. Зосереджено увагу на безпрецедентних викликах, що постали перед системою кримінальної юстиції після початку повномасштабної збройної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року. Розкрито вплив воєнного стану на всі аспекти правозастосовної практики: від оперативної адаптації нормативної бази до зміни компетенції державних органів, обмеження прав людини й

реформування процедур досудового розслідування. Здійснено аналіз правових новацій, які, з одного боку, підвищують гнучкість та ефективність кримінального процесу, а з іншого – породжують ризики надмірної концентрації повноважень у сторони обвинувачення та можливі загрози засадам верховенства права і змагальності. Зокрема, проаналізовано зміни законодавства, що стосуються процесуальних гарантій та розподілу компетенції між судом і прокуратурою, особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів та автоматичної пролонгації строків ізоляції. Досліджено питання балансу між публічними інтересами безпеки держави та індивідуальними правами учасників кримінального провадження, зосереджуючись на проблемах обмеження процесуальних гарантій, забезпечення справедливості судового розгляду, рівності сторін та запобігання зловживанням з боку слідчих і прокурорів. Обґрунтовано необхідність інтеграції цифрових технологій у кримінальний процес в умовах воєнного стану, стандартизації електронних процедур і гарантування інформаційної безпеки. Підкреслено, що перспективи вдосконалення законодавства полягають у посиленні судового контролю, запровадженні додаткових процесуальних гарантій та приведенні норм у відповідність із прецедентною практикою міжнародних правозахисних інституцій.

Ключові слова: кримінальне провадження, правовий режим, воєнний стан, компетенція, слідчі (розшукові) дії, реформування, трансформація.

Abstract

In the article it has been provided the impact of martial law on the conduct of criminal proceedings in Ukraine. It has been focused on the unprecedented challenges faced by the criminal justice system following the onset of the full-scale armed aggression by the russian federation on 24 February 2022. The

influence of martial law on all aspects of law enforcement practice has been revealed: from the rapid adaptation of the regulatory framework to changes in the competence of state bodies, the restriction of human rights, and the reform of pre-trial investigation procedures. The legal innovations have been analyzed, which, on the one hand, enhance the flexibility and efficiency of the criminal process, but on the other hand, give rise to risks of excessive concentration of powers within the prosecution and possible threats to the principles of the rule of law and adversarial proceedings. In particular, changes in legislation concerning procedural guarantees and the distribution of competence between the court and the prosecution, the specifics of conducting investigative (search) actions, the application of preventive measures, and the automatic extension of isolation periods have been examined. In the article it has been explored the balance between public interests of state security and the individual rights of participants in criminal proceedings, focusing on issues such as the restriction of procedural guarantees, ensuring the fairness of trials, equality of parties, and the prevention of abuse by investigators and prosecutors. The necessity of integrating digital technologies into criminal proceedings under martial law, standardizing electronic procedures, and ensuring information security has been substantiated. It has been emphasized that the prospects for improving legislation lie in strengthening judicial control, introducing additional procedural safeguards, and aligning legal norms with the case law of international human rights institutions.

Key words: criminal proceedings, legal regime, martial law, competence, investigative (search) actions, reform, transformation.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні поставив перед кримінальним провадженням нові виклики, що потребували швидкої адаптації законодавства, судової системи та правоохоронних органів. Окрім ефективності, особлива увага приділяється захисту основних прав людини,

зокрема права на справедливий суд. Війна виявила слабкі місця чинної системи, актуалізувавши питання процесуальних гарантій, розподілу компетенції між судом і прокуратурою, а також удосконалення слідчих дій і запобіжних заходів. Особливого значення набули нові процесуальні механізми, спрямовані на баланс між державними інтересами безпеки та правами учасників кримінального процесу. Після початку повномасштабної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року, правовий режим воєнного стану передбачає розширення повноважень державних органів і тимчасові обмеження основних прав людини [1]. Це зумовлює необхідність наукового аналізу нових нормативних змін та їх впливу на правовий статус учасників кримінальних процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукових досліджень проблематики впливу воєнного стану на здійснення кримінального провадження характеризується значною увагою науковців до питань забезпечення балансу між ефективністю кримінального процесу та дотриманням основних конституційних прав людини в умовах надзвичайних правових режимів. Зокрема, у своїх працях учені (Д.Р. Власенко, О.О. Гущин, В.А. Завтур, О.В. Пчеліна, О.І. Тищенко, В.В. Топчій, Т.Г. Фоміна й інші) акцентують на необхідності дотримання балансу між ефективністю кримінального процесу в умовах правового режиму воєнного стану та збереженням основних конституційних прав людини. Значна кількість досліджень аналізує відповідність національних законодавчих новацій міжнародним стандартам захисту прав людини, а також звертає увагу на ризики надмірної концентрації повноважень у сторони обвинувачення. Водночас наукова дискусія залишається відкритою щодо оптимальних моделей адаптації кримінального процесу до умов воєнного стану.

Тому *метою цієї статті* є всебічне вивчення модифікацій кримінального процесуального регулювання в період воєнного стану та визначення їхньої узгодженості з конституційними стандартами.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою визначення впливу воєнного стану на процедуру здійснення кримінального провадження варто передусім з'ясувати генезу нормативного регулювання вказаної сфери суспільних відносин. Зокрема, еволюція кримінального процесуального права розпочалася після подій 2014 року, коли Україна зіткнулася з анексією Криму та збройним конфліктом у східних регіонах. Законодавчий акт від 12 серпня 2014 року під номером 1631-VII інтегрував до процесуального кодексу спеціальний розділ, присвячений досудовому розслідуванню в екстраординарних умовах [2, с. 546–548]. Первісна версія цих норм мала недоліки щодо організації нагляду за процесуальною діяльністю прокурорів [3, с. 271].

Водночас масштабна збройна агресія 2022 року ініціювала глибокі законодавчі реформи. Нормативний акт № 2201-IX, ухвалений навесні 2022 року, докорінно змінив процесуальне регулювання [4]. Принциповою інновацією стало закріплення положення про те, що надзвичайний правовий режим модифікує механізми реалізації процесуальних принципів, але не анулює їхню сутність [5, с. 18].

Зміни у розподілі компетенції між судом і прокуратурою під час воєнного стану передбачають делегування функцій слідчого судді прокурорським органам, зокрема щодо санкціонування процесуальних примусових заходів, ізоляції підозрюваних до 30 діб, дозволів на обшуки й огляди житла чи іншщого володіння особи. Однак така передача юрисдикційних повноважень стороні обвинувачення порушує процесуальну рівновагу, принципи змагальності й суперечить європейським стандартам, особливо щодо права обирати найсуворіший запобіжний захід. Найбільшу

критику викликала норма про автоматичну пролонгацію строків ізоляції, яку Конституційний Суд у 2024 році визнав такою, що порушує Основний Закон, наголосивши на недопустимості повного нівелювання конституційних гарантій навіть за надзвичайних обставин [2, с. 547; 6; 7]. Запровадження автоматичної пролонгації без судового контролю створює ризики зловживань та надмірного обмеження прав, тому рішення Конституційного Суду щодо її неконституційності є позитивним, підтверджуючи необхідність дотримання конституційних гарантій навіть у надзвичайних умовах.

Окремо зазначимо, що під впливом правового режиму воєнного стану зазнали трансформації процедури слідчих (розшукових) дій. Законодавець запровадив можливість здійснення обшуків і оглядів у житлових приміщеннях без участі понятих – незаінтересованих осіб – за наявності об'єктивних перешкод або загроз їхній безпеці. Компенсаторним механізмом визначено неперервне відеодокументування процесуальних дій [6]. Відмова від залучення незаінтересованих осіб знижує рівень зовнішнього контролю та породжує ризики для гарантій прав учасників провадження, адже відеофіксація не забезпечує повної заміни інституту понятих. Законодавець визначив дві підстави для незалучення понятих: реальна неможливість їх залучення та ризики для безпеки; оцінку цих обставин здійснює слідчий, а їх обґрунтованість підлягає судовій перевірці при оцінці доказів. Оцінка цих обставин покладається на особу, що проводить слідчі (розшукові) дії, виходячи з конкретної ситуації, зокрема територіальної близькості до зони бойових дій чи загрози обстрілів [5, с. 18]. Судові органи надалі можуть перевіряти обґрунтованість таких рішень при оцінюванні придатності доказів.

На наш погляд, трансформація процедур слідчих (розшукових) дій під впливом воєнного стану є вимушеним кроком, зумовленим реальними загрозами для учасників кримінального провадження, зокрема

незаінтересованих осіб (понятих). В умовах бойових дій залучення понятих часто неможливе або небезпечне, тому держава впровадила відеофіксацію як альтернативний компенсаторний механізм. Водночас така заміна не забезпечує повної еквівалентності зовнішнього контролю, що притаманний інституту понятих, і створює ризики зловживань з боку правоохоронних органів. Надання правоохоронцям дискреції щодо відмови від залучення понятих потребує чіткої регламентації, фіксації мотивів у процесуальних документах і обов'язкової судової перевірки правомірності таких рішень для забезпечення дотримання прав людини та допустимості доказів.

Окрему увагу слід приділити аналізу впливу воєнного стану на регулювання інституту запобіжних заходів. Зокрема, істотних змін зазнала процедура застосування найбільш суворого запобіжного заходу – тримання під вартою. Найбільш дискусійним стало положення щодо автоматичного продовження строку ізоляції особи після завершення дії судового рішення у разі неможливості його поновлення, яке могло тривати до двох місяців. Вказана норма була предметом обґрунтованої критики, оскільки суперечила основному принципу здійснення судового контролю за будь-якими випадками позбавлення волі. Продовження строку ізоляції без ухвали суду, навіть за екстраординарних обставин, не відповідало міжнародним стандартам захисту прав людини та практиці Європейського суду з прав людини. У липні 2024 року Конституційний Суд України прийняв рішення, яким визнав зазначене положення неконституційним. Суд підкреслив, що автоматичне продовження строку ізоляції без здійснення судового контролю порушує конституційні гарантії свободи, право на судовий захист та принцип верховенства права. Після закінчення тримісячного терміну з моменту прийняття відповідного рішення норма втратила чинність [6]. Вказане рішення підтверджує, що навіть за умов дії надзвичайного правового режиму не допускається повне скасування фундаментальних прав,

а будь-які їх обмеження мають здійснюватися у суворій відповідності до конституційних процедур.

Одночасно законодавство передбачає спеціальні механізми скасування обмежувальних заходів для окремих категорій осіб. Зокрема, ст. 616 КПК України гарантує право підозрюваним або обвинуваченим, які утримуються під вартою, ініціювати скасування запобіжного заходу з метою проходження військової служби під час мобілізації. Зазначене право не застосовується до осіб, яким інкриміновано злочини проти національної безпеки та інші тяжкі кримінальні правопорушення [7]. Реалізація цього механізму ускладнюється необхідністю надання медичного висновку щодо придатності до військової служби, що створює додаткові труднощі для ізольованих осіб.

У період дії правового режиму воєнного стану в межах кримінального провадження було впроваджено процедуру обміну військовополонених. На законодавчому рівні врегульовано порядок скасування запобіжних заходів для передачі осіб в обмін як військовополонених. Відповідно до ст. 201-1 КПК України прокурор уповноважений звертатися до суду з відповідним клопотанням після прийняття уповноваженим органом рішення про передачу конкретної особи. Необхідними умовами є наявність документального підтвердження рішення про обмін та письмова згода особи на таку передачу. Матеріали повинні бути надані підозрюваному або обвинуваченому не менш ніж за три години до розгляду клопотання. Розгляд клопотання здійснюється негайно за участю прокурора [6]. Незважаючи на те, що процедура не передбачає обов’язкової участі захисника, кримінальне процесуальне законодавство містить випадки обов’язкової участі адвоката та надання правової допомоги, зокрема у справах про особливо тяжкі злочини. З огляду на характер воєнних злочинів, участь захисника має забезпечуватися відповідно до загальних правил. Після прийняття рішення про скасування запобіжного заходу особа передається під контроль

уповноваженого органу. Судове провадження зупиняється до моменту фактичного обміну військовополоненого або отримання інформації щодо його незавершення, після чого провадження підлягає відновленню [6].

У межах дослідження впливу воєнного стану на здійснення кримінального провадження слід зазначити, що новели охопили питання визначення компетенції судів за територіальною ознакою. Згідно з новими положеннями, процесуальні документи надсилаються до суду за місцем завершення досудового розслідування, а у випадку неможливості – до найближчого функціонуючого суду [6]. За об'єктивної неможливості здійснення правосуддя застосовується процедура зміни підсудності шляхом прийняття рішення Вищою радою правосуддя за поданням керівника вищої судової інстанції або шляхом видання відповідного розпорядження у разі неможливості функціонування Ради [8].

Окремо зауважимо, що нововведення 2024 року надало найвищому прокурору компетенцію визначати підслідність військових злочинів, передбачених статтями 407 і 408 Кримінального кодексу, іншим органам досудового розслідування [9]. Це спрямоване на підвищення оперативності й ефективності розслідування воєнних злочинів. На нашу думку, надання найвищому прокурору права визначати підслідність названих військових злочинів має як позитивні, так і потенційно ризиковані наслідки. Централізація підслідності дозволяє швидко реагувати на військові кримінальні правопорушення, що є важливим у період масштабного збройного конфлікту для підтримання правопорядку та виконання військового обов'язку. Водночас надмірна концентрація повноважень органів прокуратури без належного судового контролю створює ризики порушення балансу інтересів сторін та зловживань при визначенні підслідності, що може негативно впливати на об'єктивність і неупередженість розслідування. З огляду на це, підвищення ефективності

реагування повинно супроводжуватися посиленим судовим контролем і процесуальними гарантіями, аби забезпечити дотримання конституційних принципів, справедливість та законність у кримінальному провадженні під час воєнного стану.

Загалом, у контексті досліджуваної проблематики варто погодитися з думкою В.В. Топчія з приводу того, що «кримінальне процесуальне законодавство має бути адаптованим до реалій сьогодення, враховуючи умови воєнного стану. Це означає, що воно повинно забезпечувати належну правову процедуру та ефективне правозастосування, враховуючи специфіку умов війни. Нормативна регламентація порядку здійснення кримінального провадження має бути побудована на ідеї балансу між приватними та публічними інтересами. Це охоплює визначення мети провадження та інструментів, які будуть використовуватися для досягнення цієї мети, а також обов'язки осіб, які здійснюють кримінальне провадження від імені держави. Важливо, щоб стандарти правозастосування були відповідними на всіх етапах та в усіх формах проваджень кримінального процесу. Це забезпечить здійснення справедливих, ефективних і прозорих кримінальних розслідувань, що є важливим аспектом у забезпеченні правопорядку та захисту прав людини, особливо в умовах дії воєнного стану в країні» [10, с. 239].

Висновки. Отже, правовий режим воєнного стану кардинально трансформував кримінальну процесуальну систему України. Законодавчі новації орієнтовані на забезпечення функціональності правосуддя за екстраординарних умов, проте окремі норми викликають критику щодо узгодженості з конституційними гарантіями та міжнародними стандартами. Найбільш проблемними залишаються норми про делегування судових повноважень прокурорам, здійснення слідчих (розшукових) дій без участі незаінтересованих осіб та обмеження права на суд присяжних. Визнання

Конституційним Судом неконституційності автоматичної пролонгації ізоляції демонструє потребу балансування державних інтересів та індивідуальних прав.

Перспективи вдосконалення законодавства полягають у посиленні судового контролю, запровадженні додаткових процесуальних гарантій та приведенні норм у відповідність із прецедентною практикою міжнародних правозахисних інституцій.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 29.09.2022 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 28. Ст. 250. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Гущин О.О., Власенко Д.Р., Тищенко О.І. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: законодавчі новації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 546–548.

3. Завтур В.А. Оцінка допустимості доказів, отриманих у порядку ст. 615 КПК України. Правове життя сучасної України. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 3. С. 269–274.

4. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 16. Ст. 69. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

5. Лазебний А., Волинець В. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану. Кропивницький, 2022. 369 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10,

№ 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054.

7. Рішення Конституційного Суду України № 8-р(II)/2024 від 18.07.2024. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24/#Text

8. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 № 2112-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text

9. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні: Закон України від 25.10.2024 № 4009-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2025. № 10. Ст. 26. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n30

10. Топчій В.В. Особливості здійснення та реалізації кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал.* 2024. Вип. 2 (15). С. 233–242. DOI 10.33244/2617-4154.2(15).2024.233-242.

References

1. On the legal regime of martial law, Law of Ukraine No. 389-VIII (2015). *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (28), Art. 250. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

2. Hushchyn, O. O., Vlasenko, D. R., & Tyshchenko, O. I. (2022). Special regime of criminal proceedings under martial law: legislative innovations. *Legal Scientific Electronic Journal*, (5), 546–548. http://www.lsej.org.ua/5_2022/86.pdf

3. Zavtur, V. A. (2020). Assessment of the admissibility of evidence obtained in the manner of Art. 615 of the CPC of Ukraine. *Legal Life of Modern Ukraine*, 3, 269–274.

4. On amendments to the Criminal Procedural Code of Ukraine regarding the improvement of the procedure for conducting criminal proceedings under martial law, Law of Ukraine No. 2201-IX (2022). *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (16), Art. 69. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

5. Lazebnyi, A., & Volynets, V. (2022). Special regime of criminal proceedings under martial law. In *Counteracting criminal offenses under martial law* (p. 369). Kropyvnytskyi.

6. Criminal Procedural Code of Ukraine, Law of Ukraine No. 4651–VI (2012). *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (9–13), Art. 88. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2054

7. Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 8-r(II)/2024 (2024, July 18). *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24/#Text

8. On making changes to part seven of Article 147 of the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" regarding the determination of the territorial jurisdiction of court cases, Law of Ukraine No. 2112-IX (2022). *Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text

9. On amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine regarding the optimization of the activities of specialists in criminal proceedings, Law of Ukraine No. 4009-IX (2024). *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, (10), Art. 26. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20#n30

10. Topchii, V. V. (2024). Peculiarities of implementation and realization of criminal proceedings under martial law. *Irpin Law Journal: Scientific Journal*, 2(15), 233–242. https://doi.org/10.33244/2617-4154.2(15).2024.233-242